

دانشگاه پیام نور تهران

کارشناسی ارشد

فلسفه اخلاق

وجدان اخلاقی از دیدگاه ایمانوئل کانت و علامه محمد تقی جعفری

استاد راهنما: دکتر ناصر مومنی

استاد مشاور: دکتر ناصر محمدی

نگارش: فاطمه یوسف صنعتی

فروردین ۱۳۸۹

بسم الله الرحمن الرحيم

خداوندا آيينه دل را به نور اخلاص روشنی بخش، و زنگار شرک و دوبينی را از لوح دل پاک گردان، و شاهراه سعادت و نجات را به اين بيچاره گان بيابان حيرت و ضلالت بنما، و ما را به اخلاق کریمانه متخلق فرما و از نفخات و جلوه های خاص خود که مخلص اولياء درگاه است ما را نصیبي ده و لشگر شیطان و جهل را از مملکت قلوب ما خارج فرما، و جنود علم و حکمت و رحمان را به جای آنها جایگزین کن، و ما را با حب خود و خاصان در گاهت از اين سرای درگذران، و در وقت مرگ و بعد از آن با ما با رحمت خود رفتار فرما، و عاقبت کار ما را با سعادت قرین کن، به حق محمد و آل الطاهرين صلوات الله عليه اجمعين .

از کتاب اربعین حدیث روح الله الموسوی الخمينی

سپاسگزاری

با سپاس بی پایان از اساتید گرانقدر جناب آقای دکتر ناصر مومنی و جناب آقای دکتر ناصر محمدی که با راهنمایی های خویش مرا در نوشتن این رساله یاری نمودند.

همچنین با تشکر از جناب آقای دکتر مهدی زمانی و دکتر افلاطون صادقی که داوری این رساله را به عهده داشته اند نهایت تشکر را دارم. همچنین از همه کسانی که در این امر مرا یاری نمودند نهایت تشکر را دارم.

تقدیم

با همه کاستی ها و نواقص احتمالی، این مجموعه را به روح بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی (ره) که با اندیشه ناب خود راه اندیشیدن را هموار کرد، تقدیم می کنم.

تقدیم به اسطوره های جاوید انقلاب که با اهدای جان خود، به اسلام جان دوباره بخشیدند.

و تقدیم به برادر و پسرخاله شهیدم که جان خود را خالصانه برای آزادی و اعتلای وطن تقدیم اسلام و انقلاب کردند.

	عنوان صفحه
	مقدمه
۱	چکیده فارسي
۲	فصل اول: کلیات
۳	مقدمه
۳	۱-۱ بیان مساله
۵	۱-۲ ضرورت و اهمیت پژوهش
۶	۱-۳ روش پژوهش
۷	۱-۴ اهداف پژوهش
۷	۱-۴-۱ هدف کلی
۷	۱-۴-۲ اهداف جزئی
۷	۱-۵ سوالات پژوهش
۸	۱-۶ فرضیات پژوهش
۱۰	فصل دوم: پیشینه پژوهشی در باب وجدان و مبانی نظری وجدان اخلاقی از دید کانت

۱۱	مقدمه
۱۱	۱-۲-۱ پیشینه و نتایج حاصل از آن
۱۴	۲-۲-۲ دیدگاه هایی در باره وجدان
۱۶	۲-۳-۳ سیر تحول افکار کانت
۱۹	۲-۴-۴ جایگاه عقل عملی در فلسفه کانت و اصول و خطوط کلی اخلاق در عقل عملی
۲۰	۲-۴-۱ عقل عملی
۲۰	۲-۴-۲ رابطه عقل عملی با عقل نظری
۲۳	۲-۵-۲ وجدان اخلاقی از دیدگاه کانت
۲۶	۲-۵-۱ نسبت بین وجدان و عقل عملی
۳۰	۲-۵-۲ اصول و خطوط کلی اخلاقی مبتنی بر عقل عملی
۳۴	۲-۵-۳ پایه های اصول اخلاقی
۳۵	۲-۵-۴ رابطه بین اصول اخلاقی و وجدان
۳۷	۲-۶-۱ اصطلاحات اخلاقی
۳۷	۲-۶-۱-۱ تکلیف
۳۹	۲-۶-۱-۱-۱ تکلیف شناسی
۴۱	۲-۶-۱-۲ تکلیف اخلاقی

۴۲	۲-۶-۲ نظر کانت در رابطه با اراده خیر (نیت خیر) و معرفت عقلي
۴۵	۲-۶-۳ خیر مطلق
۴۵	۲-۶-۳-۱ رابطه خیر با قانون اخلاقي و لذت و عقل
۴۶	۲-۶-۴ امر مطلق
۴۷	۲-۶-۵ غایت اخلاقي
۴۸	۲-۶-۶ اختیار
۵۰	۲-۶-۶-۱ خود مختاري اراده، و ارتباط آن با وجدان اخلاقي و قوانين اخلاقي
۵۱	۲-۶-۷ رابطه اخلاق، وجدان و دين
۵۴	۲-۶-۸ بيدار کردن وجدان اخلاقي و مساله تربيت
۵۹	۲-۶-۹ اخلاق و حقوق
۶۰	۲-۶-۱۰ اخلاق و عدالت
۶۲	فصل سوم: مباني وجدان از دیدگاه علامه جعفري (ره)
۶۳	مقدمه
۶۶	۳-۱ زندگینامه
۶۷	۳-۲ سير فکري و پيشينه پژوهشي استاد
۶۹	۳-۳ تالیفات و تحقیقات

- ۷۰ ۴-۳-۴ وجدان از دیدگاه علامه جعفری
- ۷۰ ۴-۳-۱-۴ چپستی وجدان
- ۷۱ ۴-۳-۱-۱-۴ خویشتن شناسی، من و وجدان
- ۷۵ ۴-۳-۱-۲-۴ وجدان در حیات معقول
- ۷۶ ۴-۳-۱-۳-۴ انواع وجدان
- ۷۹ ۴-۳-۱-۴-۱-۴ آشنا ساختن انسان با خویشتن راز وجدان
- ۸۰ ۴-۳-۱-۴-۲-۴ اثبات احترام ذات
- ۸۰ ۴-۳-۱-۴-۳-۴ پذیرش تعهد انسانی برین
- ۸۱ ۴-۳-۱-۴-۴-۴ تعدیل خودطبیعی
- ۸۲ ۴-۳-۱-۴-۵-۴ آزاد کردن انسان از مطلق سازی ها
- ۸۲ ۴-۳-۱-۴-۶-۴ رها ساختن انسان از کابوس جبرهای نمایشی و تقویت اختیار
- ۸۳ ۴-۳-۱-۴-۷-۴ تفکیک امتیازات جبری و امتیازات تکاملی
- ۸۴ ۴-۳-۱-۴-۸-۴ شناخت و ارزیابی هدف و وسیله
- ۵-۳-۵ تأثیرها و تأثرها در باب وجدان
- ۸۴ (بیگانگی از خود، شهادت به وحدانیت خدا و عداوت با خدا)
- ۸۴ ۳-۵-۱ از خود بیگانگی

۸۶	۲-۵-۳ خود بیگانگی عامل پوچگرایی
۸۹	۳-۵-۳ ریشه های عداوت و شهادت به وحدانیت خدا
۹۲	۶-۳ نظرات و اندیشه های متفکران اسلامی
۹۳	۷-۳ تکلیف و ارتباط آن با وجدان
۹۷	۸-۳ اختیار و آزادی در اندیشه علامه جعفری
۱۰۲	۹-۳ اراده
۱۰۲	۹-۳-۱ رابطه میل و اراده
۱۰۳	۹-۳-۲ قضا و قدر و رابطه آن با اراده
۱۰۴	۱۰-۳-۱ رابطه دین الهی، اخلاقیات و وجدان
۱۰۵	۱۰-۳-۱۱ اصول ثابت و متغیر در اخلاق
۱۰۶	۱۰-۳-۱۲ اصول و خطوط کلی اخلاق از دیدگاه علامه جعفری
۱۰۹	۱۱-۳-۱ تعلیم و تربیت
۱۰۹	۱۱-۳-۱۱ اهداف و وظایف تعلیم و تربیت از نگاه علامه جعفری(ره)
۱۱۰	۱۱-۳-۱۲ اصول تربیتی
۱۱۳	فصل چهارم: نتایج پژوهش
۱۱۴	مقدمه

- ۱۱۶ . ۱-۴ وجدان از نظر کانت و علامه جعفري چیست؟
- ۱۱۷ . ۱-۴ وجدان اخلاقي از دیدگاه کانت چیست؟
- ۱۲۱ . ۱-۴ وجدان اخلاقي از دیدگاه علامه جعفري چیست؟
- ۱۲۶ . ۲-۴ وجدان اخلاقي از دیدگاه علامه جعفري و کانت ریشه در چه مباني دارد؟
- ۱۲۶ . ۱-۲-۴ وجدان اخلاقي از دیدگاه کانت ریشه در چه مباني دارد؟
- ۱۳۱ . ۲-۴ ریشه مباني اخلاق از دیدگاه علامه جعفري
- ۱۳۴ . ۳-۴ پیامد ها و نتایج این گونه اندیشیدن در باب وجدان چیست؟
- ۱۳۴ . ۱-۳-۴ پیامد ها و نتایج این گونه اندیشیدن در باب وجدان با توجه به دیدگاه کانت چیست؟
- ۱۳۶ . ۲-۳-۴ پیامد ها و نتایج این گونه اندیشیدن در باب وجدان با توجه به دیدگاه علامه جعفري چیست؟
- ۱۳۷ . ۴-۴ بررسی تفاوت ها و شباهت ها و نقد هاي وارد شده

چکیده:

یکی از مسائلی که در فلسفه همواره مطرح بوده است، مسئله وجدان اخلاقی است. در این زمینه اندیشمندان فراوانی به تفکر پرداخته اند؛ برای نمونه: کانت، علامه جعفری، روسو، فروید و با توجه به عنوان پژوهش که به دنبال مقایسه وجدان اخلاقی از دیدگاه علامه جعفری(ره) و ایمانوئل کانت است، محقق در این پژوهش به تفسیر هر دو دیدگاه پرداخته است. محقق در این زمینه، ضمن بیان مبانی نظری وجدان اخلاقی مبتنی بر دیدگاه آن دو اندیشمند، تلاش نموده تا به بیان ریشه های وجدان اخلاقی و پیامد های آن از نگاه کانت و علامه جعفری بپردازد و تفاوت ها و شباهت های این دو دیدگاه را ذکر نماید. نتایج پژوهش نشان داد که فرضیه های تحقیق درباره وجدان در این پژوهش بطور کیفی قابل تایید است و تفاوت ها در مفاهیمی چون نیت، اخلاق مطلق و رابطه بین وجدان و خدا است. همچنین، در این پژوهش ریشه های وجدان اخلاقی از دید کانت بر سه قاعده کلی بنا شده: ۱) قاعده قانون کلی، ۲) قاعده انسانیت، ۳) قاعده خودمختاری، درحالیکه در این زمینه ریشه وجدان اخلاقی بر اساس دیدگاه علامه جعفری در خودشناسی است.

واژگان کلیدی: وجدان اخلاقی، اراده نیک، اختیار، تکلیف (وظیفه)، امر مطلق، ایمانوئل کانت و علامه

محمد تقی جعفری(ره).

مقدمه:

هدف نهایی هر تحقیق یافتن پاسخی مناسب به پرسشهای تحقیق می باشد. بدین لحاظ در این تحقیق سعی شده است بر اساس مطالعات صورت پذیرفته برای فرضیه های تحقیق تحلیلی قابل قبول ارائه شود.

بنابراین، تلاش شد تا پس از بیان مبانی فکری اندیشه های کانت و علامه جعفری در باب وجدان که در فصل دو و سه آمد، بر اساس این مبانی فرضیه های پژوهش در فصل چهارم مورد آزمون قرار گیرد. در این بررسی هر یک از این دو اندیشمند در پاسخ به سوالات دیدگاه خاص خود را داشتند و پاسخ هایی را بر اساس دیدگاه آن دو بیان نمودیم و تفاوت های فکری آن دو را نیز ذکر کردیم. در در نهایت نتیجه تحقیق را بیان نمودیم و با بیان پیشنهادات پژوهشی، آنچه در این پژوهش حاصل شد، ذکر کنیم. با این حال در انجام تحقیق با محدودیت هایی روبرو بودیم که ذکر آنها باعث می شود در تحقیقات آتی این ایرادات تا جایی که ممکن است، برطرف شود.

در انجام هر پژوهش محقق با یک سری محدودیت ها مواجه است که محقق را در انجام پژوهش محدود می نماید و دست او را در دسترسی به موارد لازم برای یک پژوهش بدون ایراد با مشکل مواجه می نماید در ادامه به مواردی که در انجام پژوهش با آن مواجه بودیم بیان می داریم.

از جمله محدودیت هایی که در این زمینه قابل ذکر است و از اهمیت ویژه ای برخوردار است، مساله دسترسی به منابع دسته اول است. منظور از منابع دست اول کتاب های کانت است که به زبان آلمانی است و به دلیل نا آشنایی با این زبان امکان استفاده و دسترسی به این کتابها مشکل است و اکثر کتابهایی که در کشور از کانت ترجمه شده است، ترجمه مستقیم از زبان آلمانی به فارسی نیست و معمولا این کتاب های دسته اول آلمانی ابتدا به انگلیسی ترجمه شده و در ادامه

به فارسی ترجمه شده است و احتمال بد فهمی و تغییر معنای اندیشه های کانت وجود دارد. و شاهد این امر کتابهای ترجمه شده از کانت در ایران است که وقتی به کتابی که دو نفر آن را ترجمه کرده اند رجوع می کنیم، دو معنای متفاوت از متن آنها ممکن است برداشت شود.

از دیگر محدودیت های پژوهش حاضر در باره اندیشه های علامه جعفری است. با اینکه در بحث وجدان مطالب زیادی از ایشان به چاپ رسیده است اما هنوز بعضی از آثار ایشان که در چارچوب سخنرانی بوده است. از کیفیت صوتی مناسبی برخوردار نیست و هنوز به کتاب تبدیل نشده است و محقق در حین پژوهش با این گونه محدودیت مواجه شده است.

همچنین، دسترسی به منابع مرجع است و به دلیل اینکه بعضی از کتابهای علامه دارای چندین جلد است. معمولا در کتابخانه ها جزء کتاب های مرجع قرار دارد و نمی توان آنها را به امانت گرفت. از طرفی یکی دیگر از عواملی که در انجام یک پژوهش با کیفیت بالا موثر است دسترسی به صاحب نظرانی است که در این حوزه، صاحب نظر محسوب می شوند و برای انجام یک پژوهش نیاز است که نظر آنها در این باره مد نظر قرار گیرد و به دلیل مشغله های کاری آنها دسترسی به آنها محدود است.

از دیگر محدودیت های پژوهش نبودن نهادی جامع است که تمام تحقیقات صورت گرفته در آن به ثبت رسیده و موجود باشد. تا محققان بتوانند از طریق آن اطلاعات جامعی در باره حوزه تحقیق خود حاصل نمایند.

فصل اول:

مقدمه

در زندگی انسان ها اتفاقات زیادی رخ می دهد که به آن توجه نمی کنند و از کنار آن می گذرند و آن اتفاق برای آنها به عادت مبدل می شود. این گونه پدیده ها در زندگی همه انسان ها اتفاق می افتد و عده ای به آن توجه می کنند و پس از بررسی و تفکر بر آنها و بیان تبیینی صحیح از آن شاخه ای از دانش بشری را با توجه به این اتفاقات بنا می نهند، و انسانهای دیگر آن را بسط داده و کامل می نمایند.

بنابراین زمانی دانشی شکل می گیرد که ما به اتفاقات پیرامون خود به دقت توجه کنیم و سطحی از کنار آن عبور نکنیم. در غیر این صورت نه تنها به کشف دانش کمک نخواهیم کرد بلکه، هیچ گاه به توانایی ها و ظرفیت های درونی که خداوند در ما نهاده است پی نخواهیم برد و همواره انسان هایی عادی و معمولی خواهیم بود که بدون آنکه پی به رازهای نهفته برده باشیم می میریم و پاسخی به سوالات بشری (و بویژه خود) نخواهیم داد.

۱-۱. بیان مساله

از جمله حالت ها و موضع هایی که اغلب ما انسان ها با آن مواجه شده ایم حالت رضایت از عمل و پشیمانی از آن است، انسانها هرگاه مرتکب کار زشت شده و خلاف و گناهی از آنها سر می زند، پس از آن پشیمان شده، خود را سرزنش می کنند و به گونه ای نا آرامی درونی را مبدل به آرامش می نمایند و اگر عمل خوبی از آنها سر بزند احساس رضایت خاطر می کنند و به نحوی خود را تشویق می نمایند و از این حالت احساس شادمانی می کنند. با توجه به نیاز به تغییر، انسانها در موقعیت های اخلاقی، در رابطه با دیگران، تلاش می کنند تصمیمی عاقلانه بگیرند. اما بعد از تصمیم گیری های خود دچار پشیمانی می شوند، و خود را سرزنش می کنند،

چرا این چنین است؟ باید پذیرفت که توجیه هیچ پدیده ای غیر ممکن نیست مگر اینکه ما نخواهیم در پی پاسخی برای آن باشیم. بنابراین، با کمی تأمل در باره این پدیده که همه انسانها با آن مواجه شده اند پی خواهیم برد که نیرویی که عامل پشیمانی در انسان ها است چیزی جز وجدان اخلاقی بیدار آدمی نیست. و تحت تاثیر این قوه درونی است که بشر از درستی عمل خود آگاه می شود.

پی بردن به اینکه یک پدیده از کجا نشات می گیرد، آغاز علم درباره این پدیده و پدیده های مشابه است. اما علم ما نسبت به آن پدیده به همین جا ختم نمی شود و اندیشمندان کسانی هستند که این مطلب را درک کرده اند و پا را فراتر نهاده اند و از یک پدیده به تئوری هایی با ارزش در مورد آن پدیده رسیده اند. هر اندیشمندی که به مطالعه پدیده ای می پردازد چنین نیست که مساله را به طور کلی حل کرده باشد و نیاز بشر را به تحقیق در باره آن پدیده برطرف نموده باشد. بلکه تاریخ علم و دانش پر از نظریه هایی است که در ابتدا مورد پذیرش عموم بوده اند و در ادامه با ظهور نظریه های جدید در باره آن پدیده جای خود را به آن داده اند.

درباره وجدان، کسانی که به نظریه پردازی پرداخته اند در طول تاریخ فراوانند و هر یک برای رفع مشکلات نظریه های قبلی در آن زمینه به نظریه پردازی پرداخته اند. هر اندازه که آگاهی بشر بیشتر می شود با ظهور نظریه ای جدید که قدرت تبیین بیشتری در باره وجدان دارند روبرو خواهیم شد. در چنین شرایطی، آیا لازم نیست که از منظر نظری برای درک بهتر وجدان و روشنگری در این زمینه، به پژوهش بپردازیم و در این راستا به وظیفه انسانی خود عمل نماییم؟ آیا معرفت شناسی در باب وجدان، درک این قوه درونی را که خداوند در نهاد آدمی نهاده است آسانتر نمی کند؟ از طرفی واضح است که وجدان یکی از مفاهیم کلیدی اخلاق است و مساله اخلاق همیشه برای بشریت مهم بوده و همواره عده زیادی در طول تاریخ در این زمینه اظهار نظر کرده اند. بنابراین، آیا اندیشه های صورت گرفته در قلمرو اخلاق به ویژه وجدان اخلاقی

نشان دهنده ابهام در فهم این قلمرو نیست؟. با توجه به سوالات فوق می توان چنین گفت که انجام پژوهش در این حوزه، لازم است.

۲-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

ضرورت یک پژوهش تحت تاثیر عوامل مختلفی از جمله، نا کارآمدی نظام حاکم در یک حوزه دانش، در تبیین قلمرو دانش مورد نظر یا نقص و ابهام در قسمت هایی از بدنه نظام حاکم بر دانش مورد نظر، است. این نقص، ابهام و نا کارآمدی زمانی قابل درک است که در آن نظام انسان با چالش هایی روبرو شود. در چنین شرایطی، بشر به دنبال راه حلی برای رفع آن مشکل به تفکر پرداخته است. به عبارتی همان طور که بارکر^۱ بیان کرد، نیاز های بشر عامل تغییر و تحول جوامع نسبت به گذشته شده است^(۲).

بنابراین، یکی از راه های پی بردن به حوزه هایی که با کمبود دانش روبرویم این است که به پژوهش های انجام شده در آن حوزه توجه کنیم. زیرا در این صورت است که می توان فهمید، به چه اندازه در یک حوزه فعالیت علمی صورت پذیرفته است یا اینکه به چه جنبه هایی توجه نشده است.

از طرفی، هدف بحث کنونی مقایسه نظریات کانت و علامه جعفری درباره وجدان اخلاقی است. با توجه به بررسی که بر روی پژوهش های انجام شده در این حوزه صورت

^۱ Barker

^۲ بارکر، استیفن س (۱۳۴۹). فلسفه ریاضی. ترجمه: احمد بیرشک، تهران: خوارزمی، چاپ اول.

پذیرفت، شواهد حاکی از آن است که در داخل کشور در این زمینه پژوهشی صورت پذیرفته است. لذا، نیاز به تحقیق در این حوزه از اهمیت و ضرورت برخوردار است.

وقتی به مقایسه دیدگاه اندیشمندان خود و اندیشمندان غربی می پردازیم پی به نقاط قوت و ضعف اندیشه ها می بریم و ارزش اندیشمندان خود را بیش از پیش درک می کنیم و نیز این عمل باعث می شود تا از غرب زدگی رهایی یابیم و اندیشه بومی را ارج نهیم و قسمت هایی از اندیشه غرب که با جامعه ما سازگار است را اقتباس کنیم.

نکته دیگری که در این زمینه لازم است مورد توجه قرار گیرد این است که علامه جعفری از اندیشمندان معاصر دارای اندیشه های نابی درباره وجدان است و اندیشه های وی برای نسل جوان ناشناخته مانده است و بسط و گسترش اندیشه های وی و آشنا شدن با افکار او ضروری است.

۱-۳. روش پژوهش:

پژوهش حاضر از نوع بنیادی است. یعنی اینکه به استخراج مبانی وجدان اخلاقی حاکم دیدگاه ایمانوئل کانت و علامه جعفری می پردازد. و نتایج کاربرد آنی ندارد. از طرفی، روش مورد استفاده در این پژوهش توصیفی- تحلیلی است. از جنبه توصیفی، محقق به توصیف و بررسی چستی وجدان و بیان جنبه های گوناگون آن از دیدگاه علامه جعفری و کانت توجه دارد و از جنبه تحلیلی به بیان پیامد ها و ریشه های وجدان در این دو دیدگاه توجه می نماید.

۱-۴. اهداف پژوهش:

۱-۴-۱. هدف کلی:

بررسی وجدان اخلاقی از دیدگاه کانت و علامه جعفری (ره)

۱-۴-۲. اهداف جزئی:

۱-۴-۲-۱. بیان دیدگاه کانت و علامه جعفری درباره وجدان

۱-۴-۲-۲. ریشه های وجدان اخلاقی از نگاه کانت و علامه جعفری

۱-۴-۲-۳. پیامد اندیشه های علامه جعفری و کانت درباره وجدان

۱-۵. سوالات پژوهش:

۱-۵-۱. وجدان از نظر کانت و علامه جعفری چیست؟

۱-۵-۱-۱. وجدان اخلاقی از دیدگاه کانت چیست؟

۱-۵-۱-۲. وجدان اخلاقی از دیدگاه علامه جعفری چیست؟

۱-۵-۲. وجدان اخلاقی از دیدگاه علامه جعفری و کانت ریشه در چه مبانی دارد؟

۱-۵-۲-۱. وجدان اخلاقی از دیدگاه کانت ریشه در چه مبانی دارد؟

۱-۵-۲-۲. وجدان اخلاقی از دیدگاه علامه جعفری ریشه در چه مبانی دارد؟

۱-۵-۳. پیامد ها و نتایج این گونه اندیشیدن در باب وجدان چیست؟

۱-۵-۳-۱. پیامد ها و نتایج این گونه اندیشیدن در باب وجدان با توجه به دیدگاه کانت

چیست؟

۱-۵-۳-۲. پیامد ها و نتایج این گونه اندیشیدن در باب وجدان با توجه به دیدگاه علامه

جعفری چیست؟

۱-۶. فرضیات پژوهش:

فرضیه ۱-۶-۱-۱: عقیده کانت در باب وجدان: به نظر کانت کاری با ارزش است که از روی اختیار و آزادی صورت گیرد. وقتی با ارزش است که از اراده نیک پدید آمده باشد و انگیزه نیک عبارت از احساس تکلیف و تکلیف هم از وجدان سرچشمه می گیرد.

فرضیه ۱-۶-۱-۲: به نظر علامه وجدان یا خود هوشیاری یعنی توجه و آگاهی به من حقیقی، دریافت شخصیت و وجود، من حقیقی همان من ملکوتی یا وجدان است که حقیقتی مجرد از ماده و مادیات و وجدان از من طفیلی و جلوه گاهی از صفات الهی است. وصول «من» به این درجه از عظمت تنها بکار انداختن عقل سلیم در دو قسمت عقل عملی و نظری آن و تلقی جهان هستی و رسیدن به حیات طیبه و جذب بینهایت مطلق که خدا است امکان پذیر می باشد.

فرضیه ۱-۶-۱-۲: بر مبنای مکتب کانت وظیفه ناشی از درک عقلی است و عقل حسن آن را درک می کند چون تصور و تصدیقش از بدیهیات است. تنها انجام تکلیف کافی نیست، نیت هم لازم است.

مفاهیم بنیادین اخلاق کانت یعنی عناصر پیشینی عقل عملی عبارتند از: خیر مطلق - تکلیف اخلاقی - منشا تکلیف - امر مطلق - غایت اخلاق - اختیار - قلمرو غایات - فضیلت و سعادت و اصول موضوعه عقل عملی.

اساس اخلاق در عقل عملی مطلق و کلی است و ربط مستقیم به طبیعت انسان ندارد. اصول اخلاقی کانت چنان مطلق و ضروری است که کانت می گوید تکلیف به کاری دستور می دهد

که قانون اخلاقی را به صورت امر مطلق انجام دهیم نه امری مشروط، که ارزش کار جزء ذات عمل است نه نتایج آن. بنابراین او دستور العمل هایی را به عنوان مبنای تئوریک قرار می دهد که از این قرار هستند: الف) چنان عمل کن که دستورالعمل تو بتواند تا سر حد قانون کلی اعتبار باشد. ب) گونه ای با دیگران رفتار کن که دوست داری دیگران با تو همان گونه رفتار کنند و رفتارت با دیگران به گونه ای باشد که انسان همیشه غایت است نه وسیله. مرکز محوریت و مبنای تئوری کانت، احترام و ارج نهادن به استقلال فرد است.

فرضیه ۱-۶-۲-۲: مبانی علامه در وجدان بر چهار اصل اساسی، انسان شناسی، هستی شناسی، معرفت شناسی و ارزشهای اخلاقی می باشد. به نظر می رسد که انسان شناسی او بر آمده از دیدگاه افلاطونی است که بر ساحت نفس و بدن مبتنی است و اصالت را به نفس می دهد. و برای شناخت انسان پیرامون آنها به تحقیق و تفحص می پردازد.

فرضیه ۱-۶-۳-۱: کانت از مساله تکلیف، عالی ترین ثمره وجدان، یعنی اخلاق را برگزیده است و آن را از تفسیر و توضیح پدیده های طبیعی بر کنار داشته و در نتیجه تا اثبات خدا پیش رفته است، او از حکم وجدان که علوم قبلی یا پیشینی است و از اوامر مطلق ادای وظیفه به سه نتیجه رسیده است: آزادی اراده - جاودانگی روح - وجود خدا. همچنین وی، مسائل مربوط به وجدان و اعتقاد به خدا و ابدیت را از فعالیت های عقل عملی می داند، نه عقل نظری.

فرضیه ۱-۶-۳-۲: به نظر می رسد که نظریه علامه در مورد وجدان از سازگاری درونی و بیرونی برخوردار است. یعنی، خود شناسی به خدا شناسی، جهان شناسی و هستی شناسی منتهی می شود. در نتیجه عرفان نفس، همان عرفان رب است و عکس آن، از خود بیگانگی به خدا بیگانگی منجر می شود و به پوچ گرایی ختم می گردد.